

Чередніченко Н.В.

доцент кафедри логопедії та логопсихології, канд.пед.наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГРАМАТИКИ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

Основним завданням предмету «Українська мова» в початковій школі для дітей із ТПМ є, по-перше, формування комунікативної компетенції, що передбачає оволодіння усіма видами мовленнєвої діяльності, культурою мовлення; по-друге - мовної компетенції, що включає в себе необхідні елементи знань про систему мови, вміння та навички користуватися ними для досягнення орфографічної, пунктуаційної та мовленнєвої грамотності (С.Конопляста, О.Ревуцька, Є.Соботович, В.Тарасун, М.Шеремет). При розв'язанні цього завдання основним є те, що рідна мова не лише удосконалюється як засіб спілкування, а й стає предметом вивчення. Вивчення української мови як предмету поруч із корекцією та формуванням мовлення дітей із ТПМ виступає основною метою уроків рідної мови та становить базу для оволодіння основами наук.

Як зазначається у програмі з української мови для учнів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), основною метою уроків мови є формування в учнів знань з фонетики, морфології, лексики, граматики, правопису у системі лінгвістичних понять, а також навичок їх практичного використання у різних видах мовленнєвої діяльності: говорінні, аудіюванні, читанні та письмі [1].

Корекційна робота на таких уроках спрямовується, передусім, на виправлення порушень у засвоєнні та використанні учнями фонологічних, лексичних та граматичних мовних знаків в усному та писемному мовленні, усної та писемної форм монологічного та діалогічного мовлення, на формування та закріплення практичних мовних знань, що мають стати основою для формування уявлень про мову у системі лінгвістичних понять, упередження та корекція дисграфії, дизорфографії та дислексії [1].

Під вивченням основ наук про мову в початкових класах розуміють набуття теоретичних відомостей із граматики та правопису (матеріал з фонетики, словотворення та лексики приєднується до граматичних розділів) та формування на цій основі навичок усного та писемного мовлення.

Вивчення граматики посідає центральне місце в системі навчання рідної мови дітей з ТПМ. Вона становить основний зміст шкільного курсу рідної мови.

Грамматика, у широкому значенні слова – це наука, яка вивчає правила зміни слів, їх творення та поєднання у реченні. У вузькому значенні, грамматика – це наука про будову мови, засвоєння граматичних значень. Як будова мови грамматика являє собою «систему систем», яка об'єднує словотворення, морфологію, синтаксис [2].

Грамматика як наука про граматичну будову мови складається з основних розділів: морфології – вчення про граматичну природу та будову слова; синтаксису – вчення про сполучення слів у реченні і речень, процеси

породження мовлення, а саме зв'язки слів, словоформ у словосполученні і реченні, а також зв'язки і порядок частин тексту.

Граматики як наука виникла в процесі спостереження над мовленням. В процесі навчання у школі граматики є засобом розвитку власного мислення.

Призначення граматики полягає в тому, щоб дитина оволоділа практичними і теоретичними знаннями з мови, могла застосовувати їх для розширення кругозору та розвитку власного мислення. К.Д. Ушинський підкреслював, що навчання мови є ефективним лише за умов, коли усі сторони мови вивчаються у взаємозв'язку і в наслідок цього розвивається мовлення дитини та її мислення. Свідоме оволодіння мовою як засобом комунікації можливе лише за умов комплексного використання знань із галузі граматики, фонетики, словотворення, лексикології, а в писемному мовленні – ще й орфографії та пунктуації [2].

Під час вивчення елементарного курсу граматики у дітей виробляється свідоме відношення до мовних фактів та явищ. В процесі виконання вправ з граматики і правопису діти вчаться спостерігати та аналізувати звуки, слова, речення, тексти, порівнювати форми мови, що сприяє розвитку їхніх інтелектуальних здібностей.

Набуті знання з граматики позитивно впливають на лексичний склад мовлення учнів, сприяють уточненню та розширенню значень вже знайомих слів. Свідоме оволодіння морфемним та словотворчим аналізом та синтезом веде до розширення словника дитини, сприяє формуванню точності мовлення.

Різний підхід до аналізу слів (звуковий, складовий, морфологічний, лексико-граматичний) вчить дітей звертати увагу на різні сторони (аспекти) мовлення (фонетичний, лексичний, граматичний), що є важливим для розвитку мовлення учнів.

Особливого значення для практичного оволодіння мовою набуває робота над словосполученням та реченням. Граматичний розбір, вивчення будови речення, зв'язків між словами в реченні спрямовані на удосконалення синтаксичної сторони мовлення дітей. Аналіз граматичних форм розвиває чуття мови, створює передумови до оволодіння різними типами висловлювань, робить мовлення більш виразним, точним.

Великого значення набуває вивчення фонетики та граматики для оволодіння нормами писемного мовлення, яке базується на фонетичному та морфологічному принципах.

У процесі вивчення граматики перед учителем постає мета: закріпити практично засвоєні учнями на уроках грамоти та розвитку мовлення граматичні закономірності; ознайомити учнів з будовою і складом рідної мови.

У процесі вивчення граматики у корекційних та інклюзивних класах вирішуються такі завдання:

1. Вироблення у дітей вмінь практично використовувати набуті знання, уміння і навички як в усному, так і в писемному мовленні.

2. Закріплення і розвиток навичок правильного мовлення, виховання вмінь користуватися ними в практичній мовній діяльності (вміти вірно

вимовляти слова, підбирати слова відповідно до власної думки, грамотно будувати речення, а з речень - зв'язні висловлювання).

3. Послідовне вдосконалення мовлення учнів як засобу спілкування і пізнання навколишньої дійсності, уточнення і збагачення їхнього словникового запасу.

4. Розвиток словесно-логічного і абстрактного мислення дітей шляхом формування нових граматичних понять [3].

Навчання граматики у початкових класах спеціальних шкіл, класів для дітей із ПМР носить практичний характер, що пов'язане з особливостями мовленнєвого та психічного розвитку учнів. Своєрідне формування у них усіх психічних функцій та розумових операцій, тісно пов'язаних із мовленням (словесно-логічного та абстрактного мислення, мовно-слухової пам'яті, різних видів сприймання, уваги, контролю та самоконтролю, особливо на вербальному матеріалі) призводить до значних труднощів у засвоєнні граматичних відомостей, граматичних правил та абстрактних граматичних понять, що негативно позначається на якості опанування програмовим матеріалом майже з усіх граматичних тем. Саме тому важливим завданням вивчення граматики у спеціальній школі є правильний добір достатньої кількості різноманітних за змістом та характером практичних граматичних вправ, їх послідовне та систематичне використання під час формування у молодших школярів граматичних знань та понять. Як зазначав відомий методист початкової школи І. П. Корнєв, практичні вправи створюють умови для правильної організації мовної практики учнів, у процесі якої формуються перші узагальнення мовних явищ, що є основою для формування граматичних понять [2].

Зважаючи на вторинні порушення вербального інтелекту у дітей із системними мовленнєвими вадами, необхідно правильно підібрати граматичний матеріал, здійснити його відбір у відповідності до завдань практичного оволодіння граматичними поняттями, відношеннями та способами їх вираження. Функціональний (смісловий) принцип організації матеріала поєднується з використанням спеціальних прийомів його семантизації, введення в мовлення та закріплення з поступовим переходом від вправ, які виконуються на наочній основі, до мовленнєвої практики на словесно-контекстній основі.

Робота над засвоєнням граматичної будови мови розглядається, як засіб розвитку мовлення дітей. Так, вправи у морфологічному та синтаксичному аналізі та синтезі, порівнянні проводяться на певному словниковому матеріалі, що, в свою чергу, сприяє розвитку лексичних узагальнень, свідомому оволодінню звуко-складовою структурою слова, звуковим аналізом та синтезом, закріпленню та диференціації звукових узагальнень (фонем). Граматичні вправи, з одного боку, виступають як один із видів мовленнєвої практики, засобом її збагачення; з другого ж боку, вони, удосконалюють самостійне мовлення дитини.

Крім того, практичні заняття по формуванню граматичних понять, умінь та навичок позитивно впливають на розвиток пізнавальної діяльності учнів.

Вона удосконалюється в процесі спостережень, аналізу, порівняння, синтезу мовного матеріалу, його співставлення з реальними явищами та ситуаціями. Внаслідок цієї діяльності у дітей утворюються мовні узагальнення, що сприяє розвитку понятійних форм мислення. Удосконалення мисленнєвих операцій позитивно впливає на мовлення в цілому, прискорює його розвиток, підвищує ефективність занять.

Успішність оволодіння граматиною і взагалі мовою як навчальним предметом залежить від сформованості у дітей «чуття мови» або «словесного інстинкту». «Чуття мови» - здатність відтворювати засвоєні форми під час вивчення нового матеріалу (дограматичні асоціації), є важливою передумовою для вивчення мови як шкільного предмету.

Молодші школярі із ТПМ відчують значні труднощі у засвоєнні граматики. Характерним для них є те, що граматичні поняття формуються дуже повільно, засвоєні граматичні поняття дуже часто неповні та неусвідомлені. Причини цих труднощів полягають у несформованості мовленнєвих та немовленнєвих механізмів, що лежать в основі засвоєння норм граматики, а саме: в обмеженості попереднього досвіду мовленнєвого спілкування; кількісного та якісного словникового запасу; порушенні граматичної системи словозміни і словотворення на практичному рівні. В учнів із ТПМ має місце порушення словесно-логічного і абстрактного мислення, розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування, дії за аналогією на вербальному матеріалі (вторинна ЗПР), що утруднює усвідомлення граматичних правил, формулювання висновків, а отже й формування граматичного поняття. Діти із ПМР недостатньо розуміють граматичне значення слів, що виражається за допомогою словоформ, відчують труднощі у встановленні зв'язків між формальними ознаками (звуковою оболонкою) і граматичним значенням. Наступною причиною труднощів засвоєння граматики є недостатній рівень спрямованості уваги на звукове та морфологічне оформлення мовлення.

Отже, граматика визначає основні закони мови. Вона дає можливість розібратися в будові мови, в її складі та формах, допомагає усвідомити звуковий склад слова, його морфологічну будову, лексико-граматичні розряди слів, частини мови, способи творення слів, та закони сполучення слів у речення та склад речення. Якісне удосконалення мовленнєвого досвіду дітей із ПМР в процесі вивчення мови як предмету та корекція мовленнєвих порушень під час формування в учнів граматичних знань є провідним напрямком у роботі вчителя, який працює в корекційних та інклюзивних класах.

Література

1. Навчальні програми для підготовчих , 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із ТПМ /Укладач Трофименко Л.І. – К., 2014.
2. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів ВНЗ /за наук. ред.М.С.Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2012. – 364 с.